

44 Když psal Malinowski doporučení k terénnímu výzkumu, zahrnul do nich známý požadavek znalosti domorodého jazyka a také radu, aby se výzkumník vyvaroval kontaktů s jinými bělochy. Pro můj vlastní terénní výzkum však byly tyto rady naprosto nevhodné. Lze připustit, že Cikáni v Anglii jsou jako neliterární kočovníci dostatečně exotičtí, jenom je jaksí nenajdeme v tradičních typologiích. Přesto s nimi však sdílíme stejný jazyk, tedy až na několik romských slov vložených do anglických vět. Můj terénní výzkum tedy nevyžadoval žádné pročítání gramatiky ani tlumočníky. Nicméně tahle zdánlivá shoda kultur maskovala jiné rozdíly.

Vždy se znovu ujišťujeme, že antropologie vyzdvihuje rozdíly mezi kulturami. Tyto rozdíly jsou však jen zřídka kdy zakoušeny na stejném místě a ve stejném čase, tak jako je tomu u výzkumu v domácím prostředí. Při dlouhodobém terénním výzkumu v mé vlastní zemi se ukázaly kontrasty s mým dosavadním životem. Antropologové pracující v cizích zemích mají odlišný vztah se společnostmi, jejíž součástí je skupina, kterou studují. Výzkumník je obvykle cizincem ve všech možných souvislostech. Naproti tomu já jsem se přesunula ze své zkušenosti definované třídou, genderem, rasou a výchovou do stigmatizované minority, o které jsem nevěděla téměř nic, kromě necikánských (*Gorgio*) stereotypů a reprezentací. Dokud mě komunitní pracovník nepřivezl ke skupině moderních karavanů a nákladních aut kousek od dálnice M1, nepoznala bych v těchto lidech členy oné exotické kategorie vzdáleně asociované s koňmi a vozy. Při pohledu na jejich mobilní přístřešky bych se dříve patrně domnívala, že mám co do činění s pracovníky najímanými na opravu silnic.

V neobydlených venkovských oblastech se při stanování setkáte s nedostatkem základních hygienických nezbytností, jako je voda a toalety. Cikáni však nežijí v lesích jako vystřižených z pohádek. Tábořiště jsou ohraničena

hlavními silnicemi, rezidenčními čtvrtěmi a nákladáky hřmícími po vyvýšené dálnici jen několik metrů od nich. Jedno z našich tábořišť v noci osvětlovala světla továrny. Jedno z nově zřízených, dobře vybavených tábořišť bylo postaveno na místě dřívější čističky odpadních vod. Palmovými háji a korálovými útesy se pro mne staly vykuchané automobily, hromady odpadků a kouřící pneumatiky.

Pro Travellery jsem nepředstavovala excentrickou cizinku, ale člena dominantní pronásledující společnosti, ačkoli se v mém případě jednalo o studentku s dobrými úmysly. V tomto kontextu nebylo vhodné pokoušet se o předběžný census, jak navrhoval Malinowski a později Powdermaker. Obyvatelé Trobriandových ostrovů možná byli při zběžném pohledu potěšeni zájmem o svůj způsob života, možná se kolonizované společnosti naučily podrobovat se sčítáním lidu, kočovníci všude na světě se však naopak naučili, jak se jakýmkoliv censům vyhnout. Jeden z mých cikánských přátel mě dokonce varoval, že pokud si budu zapisovat genealogie, mohli by mě upálit. Takový postoj není tak neobvyklý, připomeňme si, že i Evans-Pritchard a Chagnon měli své dobře známé problémy se získáváním pouhých jmen.

Oproti antropologickému výzkumu v cizině není terénní výzkum doma záležitostí učení se nové slovní zásobě; jen pomalu jsem přicházela na to, že se vlastně musím naučit jiný jazyk ve svém vlastním mateřském jazyce. Odnaučila jsem se používat přízvuk ze své internátní školy, změnila jsem oblečení a pohyby těla. Tím, že jsem začala mluvit nespisovně a do svého slovníku zařadila sprostá slova, jsem se stala Lízou Doolitlovou naruby, a to bez profesora Higginse, který by mne kontroloval. Po několika měsících tak jeden z Travellerů poznamenal: „Judith, mluviš teď líp.“ Mytí a konzumování potravy se staly naprosto odlišnými procedurami, třebaže jsem při nich používala stejné pomůcky a potraviny z téhož obchodu za rohem.⁴³ Moje dřívější identita se tak postupně, krok za krokem, rozkládala, a to v rodném kraji, kde jsem žila od dětství.

Pohled na známé provinční město z kabiny nákladáku narvaného Travellery a jejich dětmi byl zároveň důvěrně známý i cizí. Jak jsme projížděli městskými částmi, které jsem znala dříve, Travelleri mi ukazovali jinou krajinu, oceļchovanou jejich vlastní minulostí: „Tady jsme zastavovali jako děti, s koňmi a vozem“, „tuhle příjezdovou cestu jsme asfaltovali my“, „před lety jsme z tohoto letiště získali spoustu šrotu“, „Billy si pronajímá tohle pole pro své koně“.

Jednou v létě jsme se s Travellerkou, se kterou jsem pravidelně spolupracovala, zastavily pro šrot v ospalé vesnici: „Mají tady hezké domky“, řekla, když jsme projížděly kolem nádherné georgiánské rezidence. Nad zahradní besídkou se skláněly větve šeříku obtěžkané květy a já začala snít o grantchesterském čaji. Představila jsem si výhled z horního okna, jaká by tam byla skvělá pracovna. Moje denní snění přerušila Travellerka: „Skvělý dům pro sběr šrotu – ti bohá-

či mají určité spoustu věcí na vyhození.“ Naprosto správně pokládala ten dům za zdroj, za místo, kde se dá sehnat zboží, a nikoliv bydlet! Kdyby přitiskla svůj obličej na okenní sklo, vůbec by to nebylo proto, že by snad toužila vejít dovnitř.

Přestože jsem změnila styl oblékání, stále jsem při sběru „starého železa, nepotřebných věcí, baterií či koberců“ měla problémy s tím, aby se moje chování neodlišovalo. Ženy v domácnosti směřovaly své dotazy na to, proč šrot sbíráme, stále jen ke mně, nikdy k mé spolupracovnici. Nakonec mi připadalo nejjednodušší říci, že sháníme věci pro charitu než se jim snažit vysvětlit, že jsem antropolozka, která pod identitou Cikánky provádí u gádžovských dveří zúčastněné pozorování. Některé z gádžovských žen mi připomínaly mne samotnou v jiném životě, takže mi bylo, jako bych hleděla do pokřiveného zrcadla. Ve společnosti Travellerů jsem jako Cikánka zažívala křivdy u domovních dveří nebo v obchodech a byla jsem dokonce vyháněna z míst, kde bych jindy byla vřele vítána.

46

Antropolog, který provádí výzkum v cizině, nezakouší vědomí dvou světů, jak ukazuje následující příběh. Jednou moje přítelkyně Reena přesvědčila nějakou ženu v jedné obytné čtvrti, aby jí věnovala starou baterii. Protože z baterie tekla kyselina, Reena ji zabalila do novin. Poté, co bylo vše naloženo, Reenina matka, teta Doll, prostě nacpala papír do živého plotu, s pocitem, jak dobře po sobě „uklidila“. Ze štěrkové cesty ji však pozorovala gádžovka. Její názory na to, kam patří odpadky, mi byly důvěrně známe, slýchávala jsem je již od své učitelky. Když jsem slyšela, jak volá: „Co jste udělaly s těmi novinami?“, intuitivně jsem couvla. „To je v pořádku, strčila jsem je do plotu,“ řekla na to teta Doll. Odpověď na sebe nenechala čekat: „No to je pro vás Cikány typické, vy prostě rádi žijete na vrakovišti nebo v nějaké zavšivené díře!“ Teta Doll se narovнала v celé své výšce: „Madam, nejsem Cikánka a nežiju v zavšivené díře. Pokud to chcete vědět, kvůli této práci jsem se vzdala svého volného času, pracuji totiž pro charitu.“ Tentokrát to byla gádžovka, kdo se polekal a couvl. Když se teta Doll vypořádala s kritikou ohledně odpadků, zaměřila se na nenáviděné stigma, spojované se slovem Cikán. Já jsem sice byla takové vnitřní identifikace ušetřena, nicméně jsem dobře chápala její bolest. Na druhou stranu jsem však zároveň považovala za „špatné“ strčit noviny do živého plotu.

Kontrast mezi mými dvěma způsoby existence a dvěma různými úhly pohledu v rámci jedné země se náhle stal očividným během jedné či dvou neočekávaných návštěv mých gádžovských přátel na tábořišti. Také antropologové v cizině možná podstupují riziko invaze svých přátel z domova, nicméně tito alespoň částečně vystřízliví dlouhou cestou a zřetelnou jinakostí. Moji přátelé však přijeli po stejných cestách, po kterých jezdí Travelleri.

Jednou odpoledne po jedné zvláště dramatické konfrontaci Travellerů s policií zastavila na tábořišti malá dodávka. Přemýšleli jsme, jestli to není další „po-

liš“ v přestrojení. Z auta však vystoupil Mike, můj přítel z fakulty, na sobě stylové tričko, upnuté lewisky a tmavé sluneční brýle. Vymanila jsem se z hloučku rozpačitých Travellerů a nechala se poznat. Ihned jsem začala mluvit stylem, který používám při hovoru se svými přáteli-intelektuály, a začala jsem se cítit nepříjemně v plandavém a neforemném oblečení, které jsem měla na sobě. Mike se chtěl mermomocí porozhlédnout kolem a představoval si, že posedíme a popovídáme si v mém karavanu, ale nakonec se mi podařilo ho přesvědčit, aby mě zavezl do čajovny ve městě. Později jsem zjistila, že Mike získal adresu mého výzkumného pobytu přes sekretářku v mém londýnském výzkumném centru.

Druhý z mých mužských návštěvníků, muž přes šedesátku, vzbudil pozdvižení tím, že mě přivítal polibkem na tvář. Také on předpokládal, že povedeme bezproblémovou konverzaci v mém karavanu. Brzy se k nám však přidalo asi šest dětí a tři další ženy, dvěma z nichž jsem nikdy předtím nestála za návštěvu. Jejich přítomnost však byla ve skutečnosti praktickou ochranou proti nařčením, že odpovídám cikánskému přesvědčení, že všechny gádžovky jsou „do větru“, což bylo něco, od čeho jsem se snažila distancovat. Můj prošedivělý „strýc“ (to byla jediná akceptovatelná kategorie) pokračoval v intelektuální diskuzi o literatuře a později si mi naivně stěžoval na „nezralost“ publika a nekontrolovatelný vriskot a smích Travellerů, který náš rozhovor doprovázel. Moji gádžovští návštěvníci považovali mé prudérní chování za komické a zbytečné. Bylo těžké jim vysvětlit, že setkání osob odlišného genderu se v tomto prostředí považuje za přiznání sexuálního vztahu.

Antropologové pracující v cizině se vždy museli vypořádávat s existencí úředníků a jejich postupů ve vztahu k subordinovaným skupinám. V mém případě se intervence ze strany státu objevila dokonce ještě předtím, než výzkum začal. Vyšší vládní úředník napsal dopis řediteli našeho centra, v němž mu připomněl, že náš nezávislý výzkumný ústav dostává částečnou státní podporu. Poté vyjádřil nesouhlas s připravovaným výzkumem Cikánů, který měl být podle jeho názoru veden spíše přímo britskými vládními úřady. V té době jsme naštěstí již měli podporu jedné charitativní společnosti, která nám pro výzkum nabídla finanční příspěvek. Antropologové musejí žádat o povolení a víza. Také já jsem byla do určité míry závislá na oficiálním souhlasu, abych mohla žít na tábořišti Travellerů. U všech výzkumů pak existuje riziko, že se výzkumník ztotožní s oficiálními názory, ať již jsou cílem výzkumu, či nikoli.

Také Malinowski měl čas od času potíže s „dvojím viděním“. Byl schopen rozumět názorům bělošské správy ostrovů na místní situaci, zatímco se pokoušel pochopit, jak ji zakoušejí sami Trobriandané, nebo přinejmenším zatímco se pokoušel najít si svůj vlastní pohled. Když byl jednou nechtěně doprovázen dvěma úředníky, napsal: „Viděl jsem a cítil absolutní fádnots kiriwanských vesnic; viděl jsem je jejich vlastním zrakem (je dobré mít tuto schopnost), ale

47

přítom jsem zapomněl pohlížet ně na svýma vlastníma očima.⁴⁴ Malinowski, stejně jako řada dalších antropologů, se s tímto dilematem vypořádal tak, že bílé muže z výzkumu prostě vyřadil.⁴⁵ Při výzkumu ve vlastní zemi je však tato separace odpovídajících výzkumných sfér ještě méně udržitelná. Kromě toho, že z teoretického a historického hlediska je nutné zahrnout do výzkumu i širší kontext, jsou v antropologově zemi dennodenně přítomny také dopady různých politických opatření ať už před výzkumem, či po něm.

Výzkumný projekt, na kterém jsme původně participovala, zahrnoval studium legislativy a vládních zpráv. Když jsem se však snažila podrobit zkoumání úředníky navštěvující tábořiště, byl to úkol stejně složitý jako v koloniálních dobách. Zprvu proto, že to byli oni, s kým jsem předtím vyjednávala své povolení k pobytu na tábořišti, a zadruhé proto, že všichni předpokládali, že se s jejich názory na „cikánskou problematiku“ budu ztotožňovat. Také Travelleri měli zprvu tendenci ztotožňovat mě s oficiálními úředníky a pro mě bylo velmi obtížné se této nálepky zbavit. Stalo se, že úředník, který mě vezl z místního úřadu, náhle zastavil, aby Travellerům, kteří parkovali u cesty, nařídil odjet. Jak se dalo předpokládat, tahle rodina mi nikdy nedůvěřovala a rozšířila historku, že spolupracuji s policií.

Protože se úředníci domnívali (i přes moje vysvětlování, že tomu tak není), že naše výzkumné centrum je součástí ministerstva a že moje výsledná zpráva bude ministerstvu příznivě nakloněna, získala jsem volný přístup ke složkám na místním úřadě. Přízvuk z mé internátní školy se znovu osvědčil, stejně jako dříve, a nastalá situace si zase vyžádala změnu oblékání. Pomohlo mi také, že jako žena jsem byla považována za poměrně neškodnou. Materiály na úřadě se však ukázaly být Pandořinou skříňkou, a když mé opatrné námitky prozradily nedostatek konsenzu s úředníky, některé složky záhadně zmizely. Moje dvojí identita se stala zjevnou. Později se kontrola ze strany úřadů uskutečňovala velmi uhlazenými způsoby, které jsou pro výzkum v domácím prostředí specifické. Moje výzkumné centrum trvalo na tom, abych poslala nástin naší zprávy radě, která ho upravila ke svému obrazu a vložila do něj závěrečný odstavec, který celou práci proměnil v naprostý nesmysl. Nikdy nikdo nepovažoval za nutné, aby byl obdobný nástin zprávy zaslán také představitelům Cikánů.

Když je výzkum publikován ve stejné zemi, v jaké byl prováděn, antropologové prostě nemohou uniknout tomu, aby byli čtení nebo špatně pochopení širokým spektrem zainteresovaných stran, které značně přesahují rámec obvyklé akademické obce. Již předem je tak text připravován s ohledem na budoucí zkoumání pod drobnohledem. Pokud se práce zabývá menšinovou skupinou, s větší pravděpodobností si ji přečtou někteří její členové. To lze vítat, protože antropologové se nikdy nemohou vyhnout politickým dopadům svých výzkumů. Tyto dopady jsou antropologům neustále v patách. Se všemi latentními tenden-

ciemi zacházet s lidmi jako s objekty nebo vzdálenými exoty se antropolog musí vypořádat, nemůže je nechávat ukryté v tajném deníku. Patříčná pozornost se přitom musí věnovat dvojímu vidění. Terénní výzkumník v domácím prostředí prostě nemůže rozdělit svou identitu mezi dvě země jako badatel provádějící výzkum v cizině.

Literatura

- Malinowski, B. (1967). *A Diary in the Strict Sense of the Term*. London: Routledge.
- Okely, J. (1975). 'The Self and Scientism', *Journal of the Anthropological Society*. Oxford: Trinity Term.
- Okely, J. (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.

ROMOVÉ A CIKÁNI — NEZNÁMÍ I ZNÁMÍ
Interdisciplinární pohled

Editoři: Marek Jakoubek a Lenka Budilová